مقاله رویداد

گزارش نشست گرامیداشت رازی و روز داروساز (فرهنگستان علوم پزشکی)

زهرا علمدار[الف]، محمد صدر[الف*]

[الف]گروه تاریخ پزشکی، دانشکدهٔ طب ایرانی، دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران، ایران

تاریخ دریافت: شهریور ۱۴۰۳
تاریخ پذیرش: شهریور ۱۴۰۳

روز داروساز در ایران، همزمان با بزرگداشت محمدبن‌زکریای رازی (Rhazes)، یکی از پزشکان و داروشناسان برجستهٔ ایرانی است که در قرن ۳ و ٤ هجری قمری زندگی می‌کرد.

این روز در ایران، به‌علت یادبود زندگی و دستاوردهای محمدبن‌زکریای رازی و تأثیر ماندگار او بر جامعهٔ پزشکی و داروسازی، از اهمیت زیادی برخوردار است. به همین مناسبت، نشستی علمی با همکاری گروه علوم دارویی و زیرگروه تاریخ و مبانی پزشکی گروه حکمت، طب سنتی و طب دوران تمدن اسلام و ایران فرهنگستان علوم پزشکی در تاریخ ۳۰ مردادماه سال ۱٤۰۳ در سالن مجمع عمومی (ابن‌سینا) برگزار شد. این رویداد درواقع تداوم نشستی در سال گذشته به مناسبت‌های روز پزشک و روز داروساز و نکوداشت شخصیت‌های نقش‌آفرین در فرهنگ و تمدن اسلام و ایران ازجمله ابوعلی سینا و رازی بود که در آن جمعی از اعضای هر دو گروه و همچنین هیئت‌رئیسه و معاونت علمی فرهنگستان و رؤسای انجمن‌ها به‌صورت حضوری و تعدادی هم به‌صورت برخط حضور داشتند و از سخنرانی ٤ نفر از استادان محترم استفاده شد و همچنین نکات ارزشمندی توسط سایر صاحب‌نظران گوشزد گردید که در ادامه گزارش می‌شود. ضمناً دبیر علمی این نشست، دکتر علی خلج و دبیر اجرایی آن، دکتر محمد صدر بودند.

در ابتدا، دکتر علی خلج، رئیس گروه علوم دارویی، در ارائه‌ای مختصراً به این محورها پرداخت: رسالت فرهنگستان در صیانت از میراث و تمدن اسلامی ایرانی و علوم دارویی به‌عنوان یکی از محورهای سلامت، اشاره به ابعاد شخصیتی حکیم رازی و سابقهٔ او در علم شیمی که بعداً آنها را وارد علم پزشکی می‌کند؛ برای مثال استفاده از استات مس برای ضدعفونی‌کردن زخم، تعداد کتاب‌های تألیفی و اکتشافات او، استفاده از نمونهٔ حیوانی برای آزمایش اثرگذاری دارو قبل از نمونهٔ انسانی و شناخته‌شدن رازی به‌عنوان پایه‌گذار داروشناسی.

سپس دکتر محمدعلی محققی، معاون علمی فرهنگستان، به چند مورد از ابعاد شخصیتی رازی، به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین چهره‌های بلامنازع علمی اشاره کرد که بازشناسی آن می‌تواند برای جامعهٔ علمی امروزی، راهگشا باشد: رازی، از نوادر علمی در حوزهٔ تجربه‌گرایی است و یک مکتب اخلاقی دارد که ویژگی خردگرایی و عقلانیت که منبعث از اخلاق اسلامی است در آن برجسته است. از دیگر ویژگی‌های او نوآوری و خلاقیت است به شیوه‌ای که او علاوه بر تقلیدنکردن از سایرین، در شیوهٔ نگارش خود انتقادپذیربودن و انتقادکردن را همواره رعایت می‌کند؛ برای مثال رازی، جالینوس را استاد خودش می‌داند، با وجود این بعضی از آرای او را نقد می‌کند.

در ادامه دکتر محمد صدر، عضو گروه حکمت، طب سنتی و طب دوران تمدن اسلام و ایران، سخنرانی با موضوع «نگاهی

* فرد مسئول مکاتبات: sadr.m@iums.ac.ir

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-17]

[DOI: 10.22034/15.2.2]

به سم‌شناسی در آثار محمدبن‌زکریای رازی» ایراد کرد که در ادامه سعی شده است این ارائه به همراه خلاصهٔ توضیحات هر بخش دسته‌بندی شود به‌صورتی‌که در آینده برای محققان قابل‌استفاده باشد:

اهمیت موضوع سم‌ها در گذشته

- استفاده از آنها برای ترور افراد مهم.
- مثال‌هایی از مسمومیت‌های تاریخی: سقراط، امام حسن (ع)، پیامبر (ص) به روایتی، عبدالرحمن‌بن‌خالد و مالک اشتر.

ویژگی‌های محمدبن‌زکریای رازی

- جمع‌آوری و دسته‌بندی مطالب گذشتگان از حدود ۱۲۰ منبع مختلف (یونانی، سریانی، فارسی میانه، پهلوی و سانسکریت) به زبان عربی.
- یادداشت‌های رازی در کتاب *الحاوی* که توسط شاگردانش جمع‌آوری شده است.
- روش کار رازی: بررسی کتاب‌های مختلف و یادداشت‌برداری از مطالب مرتبط با بیماری‌ها و افزودن توضیحات و انتقادات خود.

سم‌شناسی در آثار رازی

- تعریف سم در دورهٔ اسلامی: در ابتدا در کتاب‌های دورهٔ اسلامی تعاریف روشنی از سم نداشتند. سم را آن موادی می‌دانستند که در اثر تماس یا مصرف باعث مسمومیت می‌شوند.
- علائم مسمومیت: علائم گوارشی، تهوع، استفراغ و اشک‌ریزش.
- جلد ۱۹ کتاب *الحاوی*: اختصاص به بحث سموم و انواع سم‌ها، راه تشخیص سمیت و راه‌های مقابله با مسمومیت.
- اختصاص بخشی از کتاب‌های *المنصوری*، *طب‌الملوکی* یا *منافع الاغذیه و دفع مضارّها* به موضوع سم و راه درمان آن.

تقسیم‌بندی سموم در تألیفات دورهٔ اسلامی

- **طبقه‌بندی کلی:** طبقه‌بندی سم‌ها به‌تدریج منظم شد و سه مؤلفه برای سم، غذا و دارو معرفی شد؛ برای نمونه:

۱. غذای مطلق: موادی که بدن، آنها را به‌طور کامل تحت تأثیر قرار می‌دهد و هیچ تأثیر منفی ندارند و از بدن دفع می‌شوند.

۲. دواهای سمی (Intoxicant): موادی که مصرف مقدار کم آن تأثیر مثبت دارند، اما در مقادیر بالا سمی هستند (مثال: هپارین).

۳. سم مطلق (Poison): موادی که بدن نمی‌تواند آنها را تحت تأثیر قرار دهد و حتی در مقدار کم هم باعث تباهی بدن می‌شوند (مثال: قرص برنج، آرسنیک).

- **تقسیم‌بندی سم‌ها**

۱. سموم جانوری: اجزای بدن برخی حیوانات مانند کیسهٔ صفرا؛

۲. سموم گیاهی: گیاهان سمی مانند خرزهره و قارچ‌های سمی؛

۳. سموم معدنی: موادی مانند زاج و مردارسنج.

انواع مسمومیت‌ها

- **مسمومیت‌های اتفاقی:** به‌صورت خوراکی یا استنشاقی.
- **مسمومیت‌های عمدی:** به‌صورت خوراکی یا استنشاقی.
- **مسمومیت‌های شغلی:** ممکن است علاوه بر استنشاقی به‌صورت تماس پوستی باشد.

گازگرفتگی: از موضوعاتی است که همواره در کنار بحث سم‌ها مطرح شده است.

بدترین گازگرفتگی‌ها مربوط به انسان است. گازگرفتگی سگ هار نیز همواره مورد توجه بوده و علائم و راهکارهای مقابله با گازگرفتگی حیوانات هار در تألیفات ذکر شده است. حتی به دقت از این نام برده شده که اگر بیمار به مرحلهٔ ترس از آب برسد دیگر نمی‌توان برای او اقدامی کرد که مطابق با اطلاعات امروزی در رسیدن ویروس هاری به CNS است.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-17]

[DOI: 10.22034/15.2.2]

سم و اسطوره‌ها

سم‌های شنیداری، بینایی و لمسی در تاریخ ذکر شده‌اند.

داستان کنیزی که از کودکی به سم عادت داده می‌شد تا پادشاهان را ترور کند. پادشاه پس از تماس با او که در اصطلاح جاریهٔ المسمومه (دخترک زهرآگین) نامیده می‌شد، مسموم می‌شد.

مخاطبان کتاب‌های سم‌شناسی

کتاب‌ها اغلب برای مردم و آموزش پزشکان نوشته می‌شدند.

پرهیز از دادن سموم توسط پزشکان

در سوگندنامه‌های پزشکی ازجمله بقراط، پزشکان سوگند می‌خورند که مواد سمی و داروهای قاتله ندهند.

شناخت رازی در اروپا

❖ برخی کتاب‌های رازی در قرن شانزدهم به زبان فلورانسی ترجمه شده‌اند که نشان‌دهندهٔ استفادهٔ مردم آن منطقه از کتاب‌های اوست.

❖ تندیس رازی در دانشکدهٔ پزشکی پاریس، در کنار ٤٥ تن از پزشکان و افراد تأثیرگذار بر پزشکی دنیا نصب شده است.

در ادامه دکتر حمیدرضا نمازی، عضو فرهنگستان علوم پزشکی ایران و استادیار مرکز تحقیقات اخلاق و تاریخ پزشکی و رئیس موزهٔ ملی تاریخ علوم پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران، به ایراد سخنرانی با موضوع «تاریخ معاصر داروسازی از دارالفنون به بعد» پرداخت که در ادامه به محورهای این سخنرانی پرداخته می‌شود:

مقدمه در مورد ضرورت تحلیلی تاریخی: تاریخ وقایع‌نگاری و سالنامه‌نگاری به‌تنهایی کافی نیست، بلکه تاریخ نیاز به تحلیل و نظریه دارد. باید از تاریخ خطی و کتابخانه‌ای گذر کرد و به رخدادهای نادیده انگاشته‌شده و رفرنس‌های نامعمول توجه کرد.

استفاده از دو روش تحلیل مفهومی و تحلیل انتقادی گفتمان (Critical discourse) برای تاریخ معاصر داروسازی

گفتمان‌های تاریخ داروسازی بعد از دارالفنون براساس تحلیل اسناد موجود

۱. گفتمان مهارتی فنی: در این گفتمان به تاریخچه و توسعهٔ دارالفنون و نقش استادان خارجی و به‌طور خاص به نقش پولاک و فاکتی، دو استاد ایتالیایی، در آموزش داروسازی و پزشکی در دارالفنون اشاره شد. همچنین اشاراتی به گذر از واژهٔ عطاری به دواسازی و سرانجام داروسازی صورت گرفت.

۲. گفتمان کتابخانه‌ای: در این بخش، به ترجمه و تألیف در حوزهٔ داروسازی توجه ویژه‌ای شد، همچنین نقش شخصیت‌های مهم در ایجاد واژه‌ها و نگارش واژه‌نامه‌ها بررسی گردید؛ به‌عنوان مثال، نقش میرزا کاظم محلاتی، محمودخان شیمی و یوهان اشلیمر به‌طور مفصل گزارش شد.

۳. گفتمان رسانه و داروسازی: در این گفتمان به پیشتازی داروسازان در رسانه (داروسازان به‌دلیل مهارت در عکاسی و بسته‌بندی، نقش مهمی در تبلیغات و رسانه‌ها داشتند)، مجلهٔ طب مصوّر (اولین مجلهٔ تخصصی در حوزهٔ داروسازی و پزشکی که به تبلیغات و اطلاع‌رسانی می‌پرداخت)، انتقال واژه‌های پزشکی در حوزهٔ عمومی و تبلیغات داروسازی (اولین تبلیغات داروسازی ایران به معرفی محصولات خودمراقبتی و طبابت خانوادگی می‌پرداختند) اشاره شد.

٤. گفتمان تشکیل حرفه: در این بخش به نقش داروسازان در مجلس مشروطه (نمایندگان اصناف مختلف ازجمله داروسازان در مجلس اول مشروطه حضور داشتند)، تشکیل اتحادیه‌ها (اولین اتحادیه‌های داروسازی در دورهٔ مشروطه و قحطی تهران شکل گرفتند)، نقش دکتر مهدی نامدار در تشکیل صنف داروسازی در ایران و مجلهٔ جهان داروسازی که توسط او منتشر می‌شد و به مسائل داروسازی می‌پرداخت، اشاره شد.

۵. گفتمان مسئولیت اجتماعی: در این گفتمان اشاراتی به نقش اثرگذار پژوهش‌های دکتر جنیدی (پایان‌نامهٔ دکتری

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-17]

[DOI: 10.22034/15.2.2]

و کتاب او) در شهرداری و بنیان دانشکدهٔ داروسازی تبریز شد.

٦. گفتمان کوریکولوم رسمی: در این بخش به موضوعات استقلال دانشکده (داروسازی در سال ۱۳۲۰ به استقلال رسید و مراسمی برای این مناسبت برگزار شد)، بحران مجاز و غیرمجاز (مشکلاتی در مورد مجوزهای داروخانه‌ها و فعالیت‌های غیرمجاز وجود داشت که با امتحانات و گواهی‌های مختلف حل می‌شد)، دوره‌های تحصیلی (دوره‌های مختلف تحصیلی از سه‌ساله تا پنج‌ساله برای داروسازی وجود داشت که با اعتراضات و تغییرات همراه بود)، کارآموزی و آموزش (برنامه‌های کارآموزی در داروخانه‌ها از سال اول تحصیل آغاز می‌شد و تا سال‌های بعد ادامه داشت) پرداخته شد.

۷. گفتمان نهاد داروخانه: در این گفتمان به داروخانهٔ نظامی، نظام‌نامهٔ داروخانه (شامل قوانین و مقرراتی تدوین‌شده برای داروخانه‌ها ازجمله تفکیک داروها، ممنوعیت کار برای افراد زیر ۲۰ سال و قوانین مربوط به اعتراض به طبیب)، خانواده‌های داروساز (ازجمله خانواده‌های نظامی و غربی نقش مهمی در توسعهٔ داروسازی در ایران داشته‌اند) و تفاوت داروخانه‌های قدیم و جدید پرداخته شد.

در خلال این سخنرانی‌ها از حواشی دو نفر از استادان دیگر نیز استفاده شد. دکتر سید جمال‌الدین سجادی، عضو پیوستهٔ فرهنگستان علوم پزشکی، به لزوم طراحی تصویر ظاهری رازی براساس منابع تاریخی اشاره کرد و همچنین اشاره داشت که در داستان نابینایی رازی، نکتهٔ مهم امتناع او از درمان به‌علت عدم اقبال به دیدن دنیا است. دکتر محسن ناصری، عضو پیوستهٔ فرهنگستان علوم پزشکی، نیز ضمن اشاره به ابعاد داروسازی رازی و ظرفیت‌های کلان موجود در کتاب‌های طبی و تاریخی، به مطالب مرتبط با داروسازی در آثار رازی ازجمله جلد ۲۱ و ۲۲ *الحاوی*، *المنصوری*، *قرابادین*، کتاب *التجارب*، کتاب *الابدال* و *من لایحضره الطبیب* اشاره کرد. ترجیح اول رازی در درمان با غذا و سپس داروهای مفرده، مطالب سموم در کتاب دوم *قانون* ابن‌سینا و لزوم پژوهش بر روی تریاق‌ها در عصر امروزی از دیگر سرفصل‌های مطرح‌شده توسط ایشان در این جلسه بود. ایشان اضافه کرد که هرچند دارالفنون خدمات زیادی داشته است، اما باعث صدمات بزرگی به فرهنگ ایران شد، ازجمله این که باعث شد فرهنگ بومی به سخره گرفته شده و ظرفیت‌های کلان آن نادیده انگاشته شود.

تضاد منافع

این مقاله هیچ تضاد منافعی ندارد.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-09-17]

[DOI: 10.22034/15.2.2]